

Literatura nacional i literatures minoritàries

Manfred Gsteiger

Qualsevol aproximació, ni que siga parcial i sintètica, a la vida literària a Suïssa no pot estar-se de recordar abans que res algunes dades lingüístiques i històriques elementals. Ara bé, faria millor de dir que «hauria» de fer-ho, perquè en molts casos la realitat és bastant diferent: el terme «Schweizer Literatur» s'aplica massa sovint, i no tan sols a Alemanya, a una sola literatura, la de parla alemanya, i això ja és ben eloqüent. I tanmateix, tothom sap que Suïssa no té una llengua nacional única, sinó que en té quatre, segons la definició de la Constitució Federal en l'article (art. 116) modificat el 1938 amb l'addició a les tres llengües nacionals i oficials fixades en la Constitució de 1848 –alemany, francès, italià– d'una quarta llengua nacional (però no «oficial»), el romanx. Si és correcte dir

que la història i la identitat suïsses foren al·màniques fins a la Revolució Francesa i més concretament fins a la creació de l'efímera República Helvètica de 1798, i que les parts llatines de l'antiga Confederació, preses en bona part als ducats de Milà i de Savoia, no aconseguiren un estatut igualitari sinó més endavant, no es pot oblidar nogensmenys la importància de la llengua i la civilització franceses en la capa social dominant de la societat de l'Antic Règim al segle XVIII que prefigurava, d'alguna manera, l'Estat plurilingüe modern.

Un Estat plurilingüe, doncs, en el qual l'entesa ha estat possible per l'aplicació del principi federalista que atorga a les entitats cantonals un gran nombre de competències, entre altres en el camp de la llengua i la cultura i que instaura una mena d'equilibri, sovint gens fàcil, és cert, entre identitat cantonal i identitat nacional. Aquestes entitats no es defineixen sempre i en primer terme per la llengua: si en la creació del cantó del Jura la solidaritat francòfona tingué un paper determinant, els cantons del Valais i de Friburg no han qüestionat mai el seu caràcter bilingüe, caràcter que el cantó de Berna ha mantingut també malgrat tot, mentre que el cantó dels Grisons abraça tres dominis lingüístics.

Manfred Gsteiger, poeta, narrador i assagista suís (nascut el 1930 a Twann, cantó de Berna), ha estat professor d'Història de la Literatura a la Universitat de Neuchâtel. És autor, entre altres, de *Träume in der Weltliteratur* (1999), *Schiffe in der Weltliteratur* (2001) i *Die Schweiz von Westen. Beiträge zum kulturellen Dialog* (2002). El present article es va publicar originalment al volum *Littératures suïsses, littérature européenne*, Neuchâtel, Éditions de l'Aire, 1996.

Aquesta situació ja força complexa es complica encara més pel fet que la Suïssa alemanya no parla el *Hochdeutsch* o el *Schriftdeutsch*, sinó dialectes alamànics que, contràriament a les prediccions d'alguns lingüistes eminents de començament del segle XX, no tan sols s'han mantingut, sinó que el seu ús s'estén cada vegada més a dominis reservats tradicionalment al «bon alemany», com ara l'ensenyament, la política o les esglésies. Els mitjans de comunicació i particularment la televisió han accelerat aquesta evolució, que és coherent en general amb l'afebliment de la cultura escrita en totes les civilitzacions modernes. Si la premsa escrita fa servir encara el «bon alemany», no és estrany veure als diaris publicitat i anuncis escrits parcialment o totalment en dialecte, mentre que la ràdio i la televisió utilitzen aquest mateix dialecte en programes culturals, fenomen pràcticament impensable trenta anys enrere. Aquesta tendència, en la qual alguns observadors hi veuen el començament d'una «holandització» de la Suïssa germanoparlant, es manté i s'accentua malgrat els mitjans de comunicació de la República Federal d'Alemanya, la influència directa dels quals sembla limitar-se a elements de vocabulari i de sintaxi. Contràriament, la mobilitat creixent de la població fa desaparèixer cada vegada més els parlars locals en benefici dels «grans» dialectes (de Zuric, Berna, Basilea, etc.) i permet preveure la formació ulterior d'una koine suïssa alemanya. S'ha remarcat el perill que aquesta empenta del dialecte pot representar per a la cohesió nacional, car sovint el suís llatí es troba en la necessitat de familiaritzar-se amb un alemany que no és el que ha après a l'escola, si vol comunicar-se amb un compatriota. D'altra banda, qualsevol avenç cap a l'«holandització» posaria sens

dubte en qüestió la imatge ideal d'una *Helvetia mediatrix* entre les cultures alemanya, francesa i italiana.

Recordem, d'altra banda, que el bilingüisme de fet dels suïssos alemanys no té equivalent a la Suïssa *romande* (francesa), on el francès més o menys estàndard va substituir ben d'hora els *patois*, el record dels quals només s'ha mantingut en grups d'afecionats i en un cert nombre de locucions anomenades *helvetismes* pels francesos de França. A la Suïssa italiana, en canvi, el dialecte llombard s'ha mantingut viu, cosa que tampoc no canvia res en la difícil posició de l'italià enfront de l'alemany. Si el romanx, domini lingüístic sense «hinterland», viu una crisi molt més greu encara, és en part perquè, dividit en diversos grups, no tingué mai una llengua escrita unificada i no està clar que la creació recent, i al capdavall tardana, del «rumantsch grischun» pugui resoldre el problema. A tot aquest encavalcament lingüístic cal afegir encara un darrer element, l'anglès, que després de la guerra i com a tot arreu del món ha pres un lloc cada vegada més important i tendeix a superposar-se a la imatge, d'altra banda real, d'una Suïssa quadrilingüe (així, el nombre anual de publicacions en italià ha estat superat per l'anglès, i els científics de Zuric no dubten a expressar-se en anglès davant un públic *romande*). En aquesta doble empenta del dialecte i de l'anglès es manifesta no tan sols la potència dels factors econòmics concentrats al famós «triangle d'or» entre Zuric, Basilea i Berna, sinó també el pes sovint aclaparador d'una majoria alamànica que cedeix fàcilment a les temptacions del paternalisme i de la indiferència respecte de les minories. Així, no fa gaire que la televisió suïssa alemanya ha canviat de nom, i ha passat de dir-se «Fern-

sehen der deutschen und rätoromanischen Schweiz» a dir-se «Schweizer Fernsehen» (a la qual s'afegeix la sigla DRS): la part esdevé el tot. És només un detall, cert, però aquesta mena de detalls fan pensar.

És innegable que la Suïssa actual travessa una crisi d'identitat. Durant massa temps ha viscut d'un mite que creia al marge de les vicissituds de la història i que sovint no ha volgut contrastar amb les realitats canviants de la seua existència al si d'un món en plena transformació. La democràcia, la neutralitat, la missió humanitària, el federalisme, el plurilingüisme i la pluriculturalitat no han de ser qüestionats en tant que principis, però sí que cal examinar el seu funcionament actual. Les relacions una mica embullades entre majoria i minories lingüístiques representen una faceta més d'aquesta crisi de funcionament, palesa després del vot sobre l'espai econòmic europeu i agreujada per l'augment de la taxa d'atur.

I què passa amb la literatura? La literatura és un aspecte molt parcial i específic de la llengua, alhora que un sector limitat de la cultura entesa en la seua totalitat. Però no és *quantité négligeable*, ni de bon tros, car en la intersecció entre allò literari i allò sociopolític s'articulen tot sovint conceptes que estimulen la reflexió global i existencial. Literatura nacional, literatura majoritària, literatura minoritària, són conceptes d'aquesta mena, i en farem ús no per il·lustrar-los amb exemples helvètics que serien particularment aclaridors, sinó per a entendre millor la realitat plural de les literatures. Tothom sap que els textos literaris no diuen *la* veritat, diuen les veritats dels escriptors i dels lectors. Aquestes veritats subjectives i parcials, sovint contradictòries, esdevenen tanmateix indefugibles si volem saber què som i on som.

La primera veritat de l'escriptor és, sens dubte, la de la llengua, de la seua llengua, única i insubstituïble. La llengua que anomenem materna i que, contràriament a allò que el nacionalisme romàntic i neoromàntic ha volgut fer-nos creure, no és una expressió de la identitat política, constitueix doncs la referència primera no tan sols de tota escriptura individual, sinó també de tota identitat literària col·lectiva. El bilingüisme, i fins i tot el plurilingüisme, individual existeix; la vida política, econòmica, científica i fins i tot familiar dels grups humans es desenvolupa sovint i cada vegada més en diversos nivells lingüístics; i en una Europa que es vol supranacional en reconeixem cada dia més el costat positiu i fins i tot la necessitat: tot això és cert. Però el plurilingüisme pròpiament literari no representa sinó un cas límit, els exemples del qual són més aviat escassos i les manifestacions reeixides probablement encara ho són més. Una nació i encara més una entitat supranacional pot ser bilingüe. Una literatura, no.

Per consegüent, la construcció d'una literatura nacional suïssa, que els ideòlegs patriotes han cregut que havien de promoure en diversos moments de la nostra història, sembla purament hipotètica i mancada de raó fonamentada. (Hom pot tanmateix ser molt menys categòric pel que fa a la idea, d'altra banda complexa, d'una cultura suïssa). Vistes les proporcions quantitatives, i no és aquest el perill menor d'aquesta mena de construcció, una literatura nacional suïssa no seria de tota manera més que un corpus «central» germanoparlant amb annexos francesos, italians i romanxs més o menys importants (recorde una antologia de «Schweizer Literatur» publicada el 1941, en plena «Defensa espiritual del país»

doncs, que conté 32 textos alemanys, dos textos francesos –de Rousseau i Rodolphe Töpffer–, i cap text italià ni romanx). En comptes de cercar una síntesi que no seria tal, sinó que seria una simple coartada cultural, convé prendre's seriosament l'existència d'altres literatures en tot allò que tenen de diferents, i preguntar-nos tot seguit per les distàncies, els paral·lelismes i els punts d'unió possibles o reals. I és en aquesta perspectiva que apareix en tota la seua dimensió la problemàtica de les literatures minoritàries.

Una primera consideració s'imposa: la literatura suïssa de llengua alemanya, àmpliament majoritària al nostre país i que disposa d'una infraestructura –editorials, periòdics, teatres, etc.– molt més important que la dels altres grups lingüístics, és al seu torn minoritària respecte de la literatura alemanya d'Alemanya, i més encara després de la desaparició de l'RDA. Constatar una vegada més que no hi ha més que una sola literatura alemanya, siga de Frankfurt, de Leipzig, de Viena o de Zuric, no pot esborrar l'objecció que s'articula al cor mateix d'aquesta evidència, a saber, que els suïssos no són alemanys i que no volen ser-ho. La major part dels escriptors s'acomoda a aquesta doble veritat, que es trasllueix igualment al nivell d'una llengua literària que deixa voluntàriament transparentar-se el substrat alamànic: la norma és acceptada i alhora qüestionada. El Romulus Augustus de Dürrenmatt que acaba de demanar el seu desdejuni, «das Morgenessen», respon a Pyramus, que l'ha esmenat («das Frühstück»): «Das Morgenessen. El que a casa meua és llatí clàssic, ho decideixo jo». Aquesta coneguda *boutade* depassa la simple reivindicació d'un dret de minoria: subratlla el fet que la llengua literària pertany a

tots els germanoparlants sense distinció de passaport. La literatura dialectal, per la seua banda, sembla tancar-se per la seua pròpia naturalesa en una posició local o regional i, per tant, minoritària. Tanmateix, també aquesta literatura, en les seues formes més modernes, pretén a hores d'ara superar aquestes fronteres tradicionals i sortir del seu gueto.

La literatura *romande* o suïssa francesa és doblement minoritària, però el prestigi cultural del francès ha compensat durant molt de temps, si més no en part, una inferioritat que, a la vista d'un Rousseau o una Madame de Staël, no ha estat mai tal. Hom pot distingir dues etapes en la seua evolució: una primera en què es va voler afirmar com a literatura suïssa de llengua francesa i una segona, marcada per l'empremta dels escriptors de la «Renaixença de les lletres *romandes*», dels quals C.-F. Ramuz va ser el més important, en què s'ha declarat literatura francesa de la Suïssa *romande*. «Per aliena que puga ser la nostra mentalitat en relació a la mentalitat francesa comuna –escrivia Edmond Gilliard el 1926–, jo no puc considerar ací més que una cosa, i és que tot el que nosaltres pensem i sentim, naturalment i necessàriament, s'expressa en francès, única expressió directa i coherent, apta i eficaç, real expressió local...»

La literatura de la Suïssa italiana –del Ticino i de les valls de parla italiana dels Grisons, així com de la «diàspora» al nord dels Alps, sense parlar dels emigrats italians, que constitueixen un grup a banda– es troba en una posició més feble i marginal que la de la Suïssa francesa. Malgrat el *bonus* sentimental de què gaudeix el Ticino al nord dels Alps, les obres autòctones en italià difícilment fan el pes enfront de les altres dues literatures que han esdevingut

«majoritàries» atesa la situació. Però a diferència de les lletres *romandes* i les seues relacions amb París, caracteritzades per una ambigüitat feta de resistència voluntària i d'adhesió admirativa, aquesta literatura es recolza, de manera natural diguem-ne, en el seu llegat italià, que comparteix amb la Llombardia i el seu centre: Milà. Així, el 1986 el novel·lista i crític Giovanni Orelli publicà en la col·lecció «Letteratura delle regioni d'Italia: storia e testi», de l'editorial La Scuola de Brescia, un volum titulat *Svizzera italiana*. Aquest suport cultural és encara més important en la mesura que la pressió de l'alemany no deixa d'augmentar. No pot estranyar doncs que a la Suïssa italiana la pruija literària vaja ben sovint de la mà amb la defensa de la llengua materna. Aquest fenomen, tot i que menys marcat, es dona també a la Suïssa francesa, on d'altra banda els escriptors i crítics promouen des de fa ja anys una mena d'*entente cordiale* amb altres minories francòfones, i especialment amb la literatura franco-canadenca. Els romanxs, minoritaris en tots els sentits, no poden comptar, evidentment, amb aquest tipus de solidaritat exògena. Escriure un text romanx, o llegir-lo, difondre'l, posar-lo en escena, etc., és ja *eo ipso* un acte de defensa de la llengua (no s'ha d'oblidar que tota la regió romanx és almenys bilingüe). L'esmicolament de la literatura romanx, que és de fet un feix de literatures regionals (sobreselvà, sotaselvà, engiadinès), minoritàries al si de la minoria, i l'oposició de nombrosos escriptors a la nova llengua literària comuna, poden explicar-se per aquest lligam visceral amb la llengua primera, que és veritablement la llengua dels orígens.

La protecció de les minories culturals és certament un assumpte de bona voluntat, però també de diners. Una literatura d'am-

bit restringit té més necessitat de suport material. En aquest aspecte el sistema suís funciona, comptat i debatut, bastant bé, tant pel que fa a l'acció dels cantons com a nivell de la Confederació. La Fundació Pro Helvetia, jurídicament independent, però finançada per l'Estat central, subvenciona nombroses activitats literàries, des de l'edició als encontres d'escriptors. El Ticino tindrà aviat la seua Universitat, i la Radio-Televisió *romande* i de la Suïssa italiana, gràcies a una distribució equitativa dels fons, fan la seua tasca de la mateixa manera que els mitjans de la majoria lingüística. En aquests àmbits, i no en són els únics, el pragmatisme helvètic respon molt bé al desafiament federalista. Els problemes que es plantegen són d'una altra mena, en primer lloc potser el de la cohesió interna d'aquest conjunt de literatures, que per a nosaltres no constitueix una literatura nacional, però que nogensmenys estan lligades a una nació que desitja preservar la seua identitat a Europa i al món.

Una identitat que serà cultural o no serà, perquè la política, l'econòmica, la social, responen cada vegada menys a les nacions. I la nostra cultura, si no és d'alguna manera suïssa, i per tant plurilingüe, no serà més que alemanya, francesa o italiana. Només als seus baluards grisons les darreres comunitats romanxs, museu vivent, conservaran el record d'un model cultural que la Història s'haurà emportat. La qüestió és, doncs, saber si aquest model cultural és suficientment vital, suficientment dinàmic i, arribat el cas, si la literatura té alguna cosa a dir. Jo em limitaré ací a constatar algunes dades actuals. Primera: amb relació a la identitat helvètica comuna, les literatures hi tenen un paper més aviat difuminat. Segona: la consciència pluricultural és generalment

deficitària entre els romanxs i els alamànics; i aquests darrers haurien de ser els primers a defensar-la en tant que majoria, però també pel fet que l'aportació llatina podria ser el millor mitjà per distingir-los dels alemanys d'Alemanya. Tercera: existeixen contactes entre les quatre literatures —a través de les associacions d'escriptors, els encontres, un programa de traduccions «creuades» subvencionat (la «Col·lecció CH»), els arxius literaris suïssos recentment creats a iniciativa de Dürrenmatt—, però són difícils i sovint ineficaços. Quarta: hi manca una reflexió crítica i una mica sistemàtica sobre el que diferencia i apropra les nostres literatures.

Aquest segon balanç, a diferència del primer, em sembla, doncs, ambigu, per no dir negatiu. ¿Hi ha relació entre aquests dos resultats: el respecte a les minories implica un cert desinterès / la voluntat de no interferir en els afers dels altres? El cas és que un model cultural no pot basar-se únicament en el principi del *laissez faire*. He parlat abans de la crisi d'identitat que afecta Suïssa. Potser la funció social de la literatura és de fer manifesta la crisi, no d'amagar-la, dir les dificultats de les relacions humanes, no respondre-hi amb el silenci. □

Traducció de Jaume Soler

Els Marges

NÚMERO 101 - TARDOR 2013

«Los cavallers a fealtat covida»
Pere Bescós

L'amfibologia en els *Ghazals* de Hafez
Ramon Gaja, Nasser Nikoubakht, Saïd Bozorg Bigdeli
i Hossein Hajari

La novel·la negra catalana actual
Anna Maria Villalonga

El conformisme de l'inconformisme per
autonomàsia: Charles Bukowski
Abel Debritto

Dos plecs poètics amb obres de Joan
Timoneda i Andreu Martí Pineda
Joan Mahiques Climent i Helena Rovira i Cerdà

INFORMACIÓ I
SUBSCRIPCIONS

www.elsmarges.cat
www.lavenc.cat
elsmarges@lavenc.cat
Tel. 93 245 79 21/Fax 93 265 44 16
la revista en format digital a
www.quiosc.cat